

Symposium “Descartes en Spinoza”

14 januari 2023, ISVW, Leusden

*Internationale School voor Wijsbegeerte, ISVW,
Leusden*

Opening door *Gonny Pasman*

Gonny Pasman

Gonny, oprichter van de Spinozakring Soest (2014), heet alle aanwezigen welkom in een van de gebouwen van de Internationale School voor Wijsbegeerte, ISVW, in het bijzonder de beide sprekers Henri Krop (tot 2022 bijzonder hoogleraar Spinoza-leerstoel aan Erasmus Universiteit, Rotterdam) en Han van Ruler (hoogleraar Intellectuele Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit, gepromoveerd op Descartes aan de RUG).

Tijdens het ochtendprogramma gaat Han van Ruler voornamelijk in op leven en werk van René Descartes waarna er ruimte is voor vragen en discussie. Na een welvoorzene lunch in het hoofdgebouw van ISVW gaat Henri Krop met name in op de relatie, overeenkomsten en verschillen tussen René Descartes en Benedictus de Spinoza.

Beide sprekers gaan in op vragen van toehoorders tijdens de afsluitende sessie waarbij antwoorden volgen op de centrale vraag van deze dag: was Descartes mikpunt of inspiratiebron voor Spinoza? “Beide”, zou je kunnen zeggen, maar ook “geen van beide”.

Prof. Han van Ruler: René Descartes: mikpunt of inspiratiebron voor Benedictus de Spinoza

Han van Ruler

Er ligt een lange weg tussen Descartes en Spinoza. Arnold Geulincx, Vlaams filosoof, staat tussen beide in. Spinoza was minder een eenling dan hij misschien lijkt. Descartes is nu impopulair. Descartes staat voor alles wat in onze cultuur fout is: veelal berustend op misvattingen. Het tegendeel ligt dicht bij de waarheid. Hem werd verweten een hekel aan dieren te hebben, in feite heeft Descartes niets tegen dieren. Hij had zelf jarenlang een hond. Hij was ook niet vrouwonvriendelijk en hij was niet racistisch. Het gaat hier om de historische Descartes (1596-1650) in de 17e eeuw, de tijd waarin Nederlanders en

Arnold Geulincx

Engelsen beeldbepalend waren, de eeuw van de wetenschappelijke revolutie. Er ontstaat in die tijd een nieuwe manier van kijken naar de geschiedenis zelf. Volgens Johan Huizinga de eeuw waarin een draai werd gemaakt van terug kijken naar vooruit kijken. Een tijd om nieuwe waarheden te gaan ontdekken i.p.v. te zoeken naar oude waarheden in het verleden. De tijd ook van de mechanisering van het wereldbeeld, de aanloop naar de wetenschappelijke methode. Die mechanisering was gebaseerd op het idee dat natuurlijke processen op dezelfde manier moeten worden verklaard als werktuigen. Descartes gaf ook een mechanistische beschrijving van de mens als onderdeel van de natuur. Alexandre Koyré (Frans/Russisch filosoof, 1892-1964) noemde de overgang een overgang van ene gesloten wereld naar een oneindig universum.

René Descartes, geschilderd door Frans Hals, ca 1649

Descartes was wiskundige, wetenschapper en filosoof. Descartes keek naar de sneeuwvlokken en hagelstenen (in Amsterdam) en beschreef ze als onderdeel van een wetenschappelijke beschrijving. Descartes had in die tijd een dochter, bij de meid van de huisbaas, Helena Jans.

Later schreef hij over meteorologie en optica. Descartes wil eigenlijk niet publiceren. Hij schrijft voor zichzelf om geen problemen te krijgen met de katholieke kerk. Christiaan Huygens was gecharmeerd van Descartes' werk en bood aan om de redactie te voeren over diens geschriften over meteorologie en over de methode. Descartes' *Discours de la Méthode* wordt gezien als het begin van de westerse filosofie. Eigenlijk was het een inleiding voor drie "probeersels" van zijn methode: la dioptrique, les météores, la géométrie. Descartes en Snellius vonden beide onafhankelijk van elkaar de lichtbrekingswet. Naar aanleiding daarvan schreef Descartes zijn boek over microscopen en telescopen. Hij schreef de (wiskundige)

theorie hiervoor. Ook maakte hij een ontwerp voor een lenzenslijpmachine, die echter zo ingewikkeld was, dat die op dat moment nog niet gebouwd kon worden. De lenzenslijpmachine in het Spinozahuis in Rijnsburg is dan ook pas uit de 18e eeuw. Spinoza sleep zijn lenzen nog gewoon met de hand. Het boek over het weer, waar God overigens niet in voorkwam, gaat over veel meer dan ijskristallen. Descartes legde de regenboog uit, als eerste. In de *géométrie* wordt de basis van de analytische meetkunde gelegd. Newton baseert zich hier later op bij de formulering van de natuurwetten.

Opmerkelijk is dat in museum Boerhave in Leiden niets over Descartes te vinden is, in feite een miskennen van zijn belang voor de wetenschap.

Descartes is een natuurwetenschapper die heel filosofisch is omdat hij ook denkt over de mens als wetenschapsobject: *L'homme*: een lichaam zonder zielen, 1633, niet gepubliceerd (vgl. Descartes' *Monde*: een wereld zonder vormen). Hierin staat een beschrijving van de menselijke reflex: vergelijk "de bedriegertjes", de reflex (output) is de onmiddellijke reactie op een input. Descartes concludeert dat er een

verband is tussen de waarneming, de hersenen en de zenuwen naar de spieren (eigenlijk komen de hersenen hierin niet eens voor: het loopt via het ruggenmerg). De gevolgen voor het mensbeeld zijn enorm. Descartes nam hiermee afstand van het traditionele mensbeeld. De ziel is in deze beschrijving namelijk niet nodig. Het boek over de wereld (*Monde*) gaat over de beschrijving van natuurprocessen. Als je een proces wilt begrijpen moet je het kunnen verklaren op basis van de onderliggende processen (verticale reductie). Je moet het ook kunnen begrijpen op grond van eerdere processen (horizontale reductie). We kijken naar de wereld als een materiesoep waaraan een Big Bang voorafging. Descartes zei erbij dat we natuurlijk weten dat de wereld in 7 dagen door God is geschapen, maar.... zijn materialistische beschrijving is beter te begrijpen. Meest opmerkelijk hierbij: een beschrijving van de wereld zonder zijnden, zonder individuele dingen en hun activiteiten, er zijn geen "vormen". De vormen heb je pas nodig om het dagelijks leven te begrijpen.

In de natuurwetenschappen gaan het nu meer over processen. Dan volgt zijn "hoofdwerk": *Meditationes de prima philosophia* (1641). De *Meditationes* bevatten zes delen over:

- twijfelexperiment: cogito, ergo sum
- de ziel als bewustzijn
- zekerheid via God; vertrouwen op kennis
- oordelen via verstand en wil
- aangeboren ideeën
- opgedane kennis

Het is een boek over de kennis van de mensen, zonder metafysica in de oude zin van het woord. Er waren genoeg boeken over de metafysica, maar Descartes ging het om iets anders. Descartes' experiment is om alles wat hij al wist opnieuw ter discussie te stellen. Hij was niet de eerste die het cogito-argument gebruikt: Augustinus ging hem hierin voor. Descartes stelde zich ook voor dat alles wat hij meemaakte misschien een droom was. Of dat alles wat hij wist niet zou kloppen, of dat hij leefde in een universum dat niet bestaat, een illusie. Maar uit het feit dat ik twijfel en denk kan ik concluderen dat ik er ben: cogito ergo sum. Wat is "ik" of wat is de "ziel"? Hij beschrijft het "ik" niet op een materialistische manier. Hij zegt dat "denken" ook "twijfelen" of "voelen" kan betekenen. Eigenlijk bedoelde hij het bewustzijn, de ziel. Het is niet, zoals bij Aristoteles, iets wat het lichaam aanstuurt. Het is iets dat zich aan elke beschrijving onttrekt: het bewustzijn. God komt kijken in de derde meditatie, als de grond van onze kennis. Als we bedrogen worden dan moet er een bedrieger zijn. Maar God moeten we kunnen vertrouwen om op onze vermogens te kunnen vertrouwen, een betrouwbare natuur. God is een filosofisch begrip, niet de God van de bijbel, maar de oorzaak van de natuur.

Er is al een bepaalde hoeveelheid kennis in ons hoofd, maar er is ook opgedane kennis. Zintuigelijke kennis (van de eerste vorm) is een beschrijving van een eigen gevoel. We hoeven verder niet veel te begrijpen. Maar dat doen mensen niet alleen. Kennelijk is er ook een vorm van verstandelijke kennis waarmee we de wereld reconstrueren, wetenschap bedrijven. Dat maakt de mens creatief (in tegenstelling tot dieren die altijd hetzelfde doen). Alleen als er bewustzijn is, heb je kennis van de tweede vorm.

Han van Ruler heeft een uitgebreide inleiding geschreven bij de Nederlandse vertaling van de *Meditationes* (*Meditaties over de eerste filosofie* (uitgeverij Boom).

Een borstbeeld van Descartes werd 15 januari 2023 onthuld in Egmond. Helena Jans (zijn geliefde) ligt daar ook begraven bij de kapel. Er bestaat een documentaire over Descartes en Egmond, waar hij twintig jaar verbleef. Descartes heeft het grootste deel van zijn leven in veel plaatsen in Nederland gewoond, veelal in universiteitssteden, en sprak ook Nederlands. In 1618 meldde Descartes zich als vrijwilliger bij het leger van Maurits. Op de militaire academie in Breda maakte hij kennis met de technicus Isaac Beekman die hem op het spoor bracht van de wetenschap.

In 1641 ontstond er een strijd aan de Utrechtse Universiteit: Voetius vs Descartes ook wel de Utrechtse Crisis geheten. In 1643 stuurde Descartes een polemische brief aan Voetius. Voetius had misschien wel meer invloed op de filosofie dan Descartes zelf. Voetius is aanhanger van Aristoteles: God schiep de wereld

met de individualiteiten uit de natuur: dieren, man en vrouw etc. Descartes heeft het soortenbegrip niet nodig. Descartes' filosofie paste niet bij het boek Genesis.

Gisbertus Voetius

De 17e eeuw was niet alleen de eeuw van de wetenschap maar ook de eeuw van God en de mens, van theologische kwesties. Voetius stond aan de kant van "de mens is niet vrij", maar de mens is wel verantwoordelijk. Elk mens is anders en heeft een eigen ziel, maar wordt wel door God gestuurd. Aristoteles mag daarom niet weg. De wereld bestaat uit een collectie van vormen, substanties. Toen Descartes hierover zo werd aangevallen, schreef hij zijn *Principia Philosophiae*. In het eerste boek zegt hij dat niet de substanties van belang zijn, maar de attributen. Metafysische begrippen zijn hierbij niet relevant. God zie je niet. Descartes draagt zijn *Principia* op aan zijn vriendin Elisabeth van de Palts (1618-1680). Elisabeth kwam met een vraag naar Descartes: hoe kan de ziel het lichaam aansturen? Descartes zegt: dat is de verkeerde vraag. Het is een metafysische vraag en die kan ik niet

beantwoorden, omdat ik daar de vermogens niet voor heb. Ik kan de materiële werkelijkheid begrijpen en ook de niet-materiële, geestelijke werkelijkheid en ik kan beide aan elkaar relateren. *Les Passions de l'âme* (1649): wisselwerking tussen lichaam en geest, psychosomatische theorie van de emoties, gedragstherapeutische psychologie, moraal en generositeit, eerste 'neurowetenschap'.

Wat waren Descartes' bronnen van inkomsten? Hij was een heer van stand, had een erfenis van zijn moeder en bovendien rijke vrienden (zoals Anthonie van Surck, heer van Bergen). Descartes was het op een bepaald moment zat om te strijden om aandacht van de universiteiten, omdat het niet lukte zijn leer aan de man te krijgen. Daarom trok hij zich terug in Santpoort/Egmond. Hij moest zijn geld vaak meenemen en koos dan de weg waar de minste berovingen plaatsvonden, ook al kon je nooit zeker weten of je niet juist dan beroofd werd; de rede was een hulpmiddel, ze gaf geen absolute kennis.

Hoe zit het met de theologische kennis van Descartes? Descartes was geen theoloog maar kende de scholastieke filosofie.

Descartes voegt met zijn analytische meetkunde iets toe aan de Euclidische meetkunde. Hij zegt daarbij dat het voor iedereen begrijpelijk wordt zodra we beginnen bij de simpelste, kleine dingen. Daardoor kunnen we het begrijpen en erover eens zijn.

Prof. Henri Krop: Descartes, mikpunt en inspiratiebron van Spinoza, verschillen en overeenkomsten

René Descartes

Benedictus de Spinoza

Uit de portretten van Descartes en Spinoza kunnen we al wat conclusies trekken. Descartes, een voornaam, invloedrijk persoon, had contacten met Huygens en met regenten. Werken van Descartes zijn uitgegeven en

verschillende keren herdrukt. Het complete werk is in het Nederlands vertaald en uitgegeven. De ontwikkeling van een theologie op basis van Descartes' idee was een revolutie en vormde een nieuwe invloedrijke theologische stroming. Het menselijk lichaam begrijpen op basis van mechanische principes was een andere belangrijke invloedstroom van Descartes. Zijn passieeler is vooral van belang voor de kunstenaars. Deze vier stromingen zijn de redenen waardoor Descartes als voornaam wordt afgebeeld.

Spinoza was een anoniem persoon die voornamelijk moest leven van zijn lenzenlijperij. Hij was geen geleerde en had niet veel aanzien. Zo is hij ook afgebeeld. Toch was hij belangrijker dan het leek. Na zijn dood schreef Lodewijk Meijer de Opera Posthuma. Een Opera Omnia bevatte altijd de belangrijkste werken van hoogleraren. Het bevatte ook een gravure van die persoon en in de Opera Posthuma staat op het voorblad een gravure van Spinoza. Ook werd Spinoza in de Nieuwe Kerk begraven, wat alleen voorname mensen ten deel viel. En zijn begrafenisstoet bestond uit zes karossen.

1. Inleiding

Henri Krop

Wanneer filosofie als een wetenschap wordt gezien zou je kunnen zeggen dat twee 'fouten' van Descartes door Spinoza zijn gecorrigeerd: zo is er volgens Spinoza één i.p.v. twee substanties en had Spinoza een ander inzicht in vrijheid. In de filosofie blijven filosofen, ook de klassieke, meestal actueel in tegenstelling tot wetenschappers van wie de bijdragen vaak verouderen of achterhaald worden. Filosofie wordt sinds de 19e eeuw niet meer als wetenschap gezien, maar als een 'habit of mind' (Pollock) of een beschouwingwijze (Bierens de Haan). Daarom kan je beter niet spreken van "2 fouten van Descartes" maar over verschillende manieren van kijken die niet verkeerd zijn maar al dan niet stimulerend. In de filosofie blijven alle historische theorieën nog steeds actueel. Daarom wil ik hier meer een historisch inzicht geven in de denkbeelden van Descartes en Spinoza en vertellen waarin de verschillen en overeenkomsten van de benaderingswijzen zitten.

Een nadeel is dat er weinig mensen zijn die zowel Descartes als Spinoza kennen (zoals van Ruler). Er is weinig literatuur over.

Kant maakte als eerste onderscheid tussen twee filosofische stromingen: empiristen en rationalisten (Descartes, Spinoza Leibniz) en bracht daarmee Descartes en Spinoza onder één noemer.

2. Historische bron

*Pierre Bayle
(ca 1675)*

Descartes was een bron voor Spinoza. Zo waren Descartes' lessen een stimulans voor Spinoza in de ontwikkeling van zijn filosofie. Spinoza had commentaar op Descartes *Principia* (1663). Verder had Descartes een rol in de ontwikkeling van Spinoza's denken: de *Verhandeling over de Verbetering van het verstand* (vòòr 1663). De Deense 'toerist' Olaus Borch sprak van Cartesianen die Godloochenaars zijn. Bij Spinoza is de idee van God het uitgangspunt van kennis. Spinoza zegt dat Descartes zich vergist in de menselijke geest.

Nederlandse vertalingen van Descartes' werken zijn uitgegeven bij Rieuwertsz, tevens uitgever van Spinoza

Andere bronnen voor Spinoza waren de scholastiek, het Joodse denken (Maimonides), de Stoa (300 v. Chr.), Pierre Bayle (Frans filosoof, (1647-1706), voorloper van de Verlichting): monisme.

3. Systematische vergelijking

Overeenkomsten tussen Descartes en Spinoza

Verbeelding:

Ieder heeft een eigen verbeelding. Spinoza neemt de theologische benadering als uitgangspunt waar we niet over moeten twisten. Over al het andere eventueel wel. In de scholastiek keek men veel te veel naar zintuiglijke waarneming. Daarover zijn Descartes en Spinoza het eens. De zintuiglijke waarneming geeft ons geen beeld van hoe de werkelijkheid echt in elkaar zit. Beiden menen dat we een nieuw begin maken in de filosofie, een methode moeten vinden hoe we onze kennis kunnen uitbreiden. Tot in de 17e eeuw werd Aristoteles als de ware filosoof beschouwd, omdat hij een betrouwbare gids blijkt voor het verkrijgen van kennis.

Rationalisme:

Filosofie is wetenschap: kennis van de verschijnselen kun je verkrijgen uit kennis van de oorzaken. Wetenschap is daarom noodzakelijk. Vergilius zegt: gezegend is hij die de eerste oorzaak der dingen weet. Kennis door het verstand is betrouwbaarder en geeft ons inzicht in de werkelijkheid. De wiskunde is een rationele wetenschap en geeft ons daarom kennis van de wereld, zoals ze is. De meetkundige methode is toepasbaar in alle wetenschappen.

Mechanisering:

God wordt beschouwd als eerste oorzaak en bron van de natuur. God is oorzaak van zichzelf. De wereld beschouwt hij als samenspel van noodzakelijk werkende krachten. De *conatus* is het wezen van de mens (*Ethica*) maar er is geen uitzondering voor de mens. Het gedrag van de mens wordt bepaald door hartstochten.

Verschillen tussen Descartes en Spinoza

1. God: intellectualisme (Spinoza) versus voluntarisme (Descartes). Volgens Spinoza is God geen persoon, d.w.z. heeft geen verstand en wil en heeft dus geen analogie met de mens. De natuurwetten vloeien voort uit zijn wezen en zijn daarom onveranderlijk. God is de natuur en de ene substantie: monisme. Volgens Descartes is God volmaakt, ongeschapen, maar schepper, onmetelijk, alwijs en algoed. Niet lichamelijk, maar geestelijk. De schepping omvat zogenoemde eeuwige waarheden: radicale contingentie. God staat tegenover de materiële wereld, vandaar twee substanties: dualisme.
2. De mens: Spinoza zegt niet het *cogito*, maar 'de mens denkt' (*Ethica*). De menselijke geest is geen eenheid, maar nauw verbonden met het lichaam. Geen persoonlijke onsterfelijkheid. Vitale rol van de verbeelding, bijvoorbeeld in de religie. Als zodanig niet verkeerd. Descartes zegt: ik ben niet de machine van mijn lichaam, ook niet mijn emoties, maar alleen mijn denken. Er is een scheiding tussen denken en uitgebreidheid, tussen de ondeelbaarheid van het denken tegenover de deelbaarheid van de lichamen in de uitgebreide wereld. Deze tegenstelling impliceert echter ook een scherpe tegenstelling tussen verbeelding, die behoort tot de uitgebreidheid en de rede, die tot het denken behoort. deelbaarheid versus ondeelbaarheid. Er is ook een tegenstelling tussen verbeelding en zuiver kennen. Verbeelding is gemakkelijk verward.
3. De welstand: bij Spinoza vindt men een filosofische ethiek en hij leidt normen voor ons handelen af die hij voorschriften van de rede noemt. Samen vormen onze morele noties een ideaal, dat hij een toonbeeld van de menselijke natuur noemt. Handelen we volgens deze normen dan worden we een vrij mens. Ook voor de politiek ontwikkelt Spinoza normen. Wetten zijn er om vrijheid als doel van de staat te waarborgen. Bij Descartes vindt men geen ethiek en politiek, wel passies en macht (Hobbes).

Han van Ruler en Henri Krop

4. Conclusie

Descartes is niet **de** inspiratiebron van Spinoza, want de inzet van Spinoza's denken is de ethiek, d.w.z. praktisch en theoretisch (wel in zijn visie op de natuur en op de mens: lichaam en hartstochten)

Ook niet het mikpunt. Descartes deelt met Spinoza een 'seculiere' filosofie, die op de rede steunt (wel kritiek op de vrije wil, aangezien deze leer een wetenschap van de mens onmogelijk maakt).

Henri Krop en Han van Ruler: Het belang van Spinoza's commentaar op Descartes' Beginselen van de Wijsbegeerte

De briefwisseling van Descartes met Elisabeth van de Palts levert een vorm van ethiek op. Descartes heeft hier een vrij Spinozistische benadering. Is Spinoza hiervan op de hoogte geweest? Hij heeft wel de 'Passies van de ziel' gelezen (delen zelfs gekopieerd) maar waarschijnlijk niet de correspondentie met Elisabeth.

Elisabeth en Spinoza beschouwen de paradox van lichaam en ziel: een 'metafysische' kwestie waar Descartes niet aan wil.

Descartes was een soort Spinozist die niet durfde: hij kwam niet uit de kast. Hij waagde zich niet aan het nader benoemen van God.

Spinoza wil niet alleen maar natuurwetenschapper zijn. Spinoza is een soort tweede verdieping van Descartes. Spinoza heeft een moreel- en politiek-filosofische interesse in het thema van mentale 'verlossing'.

Spinoza geeft een samenvatting van het werk van Descartes.